

Megküzdési stratégiák 8, 10 és 12 éves tanulók körében*

Egy-egy frusztrált helyzet megoldása nagymértékben befolyásolja interperszonális kapcsolataink alakulását, tanulmányi-szakmai eredményességünket, s hatással van pszichés és egészségi állapotunkra (McMurran és McGuire, 2005). Mivel a gyermekkori megküzdési stratégiák a későbbi években is meghatározóak, a hatékony intézményes szociális nevelés érdekében fontos, hogy már igen korán ismerjük a stratégiák alkalmazásának jellemzőit. Óvodásokkal végzett longitudinális vizsgálatunk (Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008a) alapján a kiscsoportos korban leginkább alkalmazott stratégiák jelentős hányada nagycsoportos korban is azonosítható, s főként az agresszív megnyilvánulások aránya nő az óvodai évek alatt. 2010 tavaszán 8, 10 és 12 évesek körében végeztünk hasonló vizsgálatot: azt tártuk fel, melyik stratégiát választják a diákok különböző, számukra vagy társuk számára kellemetlen iskolai helyzetekben.

Stresszhelyzet, megküzdés és megküzdési stratégiák

Stresszhelyzetnek legáltalánosabban az a helyzet tekinthető, amely az egyén és a környezete közötti kölcsönhatás folyamatában újszerű választ igényel (Kopp, 2003). E helyzet lehet – az egyén értékelésétől függően – kellemes, örömteli vagy kellemetlen, nyomasztó. Utóbbi esetében olyan érzelmi, gondolkodásbeli és fiziológiai állapot alakul ki, amely arra készíti az egyént, hogy azt megszüntesse vagy legalább csökkentse (Margitics és Pauwlik, 2006; Pikó, 1997; Lazarus és Folkman, 1986). Számos vizsgálat (például Kopp, 2003; Selye, 1976) bizonyítja, hogy a stresszel való megküzdés mikéntje alapvető szerepet játszik a személyiség alakulásában: befolyásolja a személyközi kapcsolatok alakulását, a tanulmányi-szakmai eredményességet, valamint a pszichés és az egészségi állapotot egyaránt.

A megküzdés értelmezésére napjainkig számos pszichológiai elmélet született, vizsgálatára igen sok modellt dolgoztak ki. A pszichoanalitikus felfogás (Freud, 1986) szerint a megküzdés „azokat az ego-manővereket jelenti, amelyekkel az ego a külvilágból jövő fenyegetéseket kezeli” (Oláh, 2005, 53. o.). Ezen megközelítés alapján Haan (1977) különbséget tett megküzdés és védekezés között: az előbbi tudatos tevékenység (érté-

* A kutatás a TÁMOP 3.1.9/08/01–2009-0001 számú projekt keretében valósult meg.

kelés alapján történik), külvilági fenyegetettség esetében határozza meg az egyén aktivitását; az utóbbi nem tudatos, és ezzel kezeli az ego az intrapszichikus konfliktusokat.

A személyiségvonásokat középpontba állító korai elméletekben (például *Byrne*, 1964) a vonásokhoz hasonlóan a megküzdés módja is a személyiség stabil, tartós jellemzője: a stresszre adott reakciók csak kismértékben függenek a környezettől, az emberek többnyire ugyanazokat a megküzdési stratégiákat (például elkerülés, verbális vagy fizikai agresszió) választják különböző problémáik kezelésekor. Az 1990-es évektől egyre több kutatási eredmény (például *Krohne*, 1993) hívja fel a figyelmet arra, hogy a személyiségvonások – a legtöbbször vizsgált nyitottság, lelkiismeretesség, extroverzió, barátságosság és érzelmi stabilitás – a környezet hatásait figyelembe véve szabályozzák a megküzdést. Oláh (2005) szerint a megküzdési stratégiák a személyiségvonások összetevői, olyan szokások, amelyeket egy-egy stresszhelyzetben alkalmaz az egyén.

A vonásokat alapul vevő elképzeléssel szemben Lazarus (1966) tranzakcionista modellje szerint a megküzdés egyike azon viselkedésszabályozóknak, amelyek nem megfelelő (szokatlan, zavaró, kellemetlen) helyzetben moderálják az egyén és a környezete közötti interakciót. E folyamatban kulcsszerepet játszik a kognitív értékelés, ami alapján a megküzdés – ellentétben a korábbi elméletekkel – nem az érzelmek kiváltotta válasz, hanem mind az érzelmek, mind a megküzdési stratégiák az értékelés következményei (Oláh, 2005). A megküzdési stratégiák egy része evolúciós alapokon nyugszik (például az agresszió mint viselkedésszabályozó tényező), másik részüket a szocializáció során tanuljuk. A tanultak elsajátításában és az öröklött mechanizmusok alakulásában, változásában, valamint ezek egymásra hatásában kiemelt szerepet játszik a családtagok, a pedagógusok, a kortársak és a közvetett szocializációs tényezők (például a média) mintaközvetítése (Bereczkei, 2003; Csányi, 1999). Grusec és Hastings (2007) szerint a mintaadás hatása elsősorban az együtt töltött idő, a felek közötti érzelmi, hatalmi és kommunikációs (információközlő) kapcsolat, valamint a felek tudatosságának függvénye.

Lazarus és Launier (1978) két nagy megküzdési formát (problémaközpontú, érzelemközpontú) különített el az alapján, miként kezelik az egyének a számukra nehéz helyzeteket. Problémaközpontú megküzdéskor az egyén a problémára, a helyzetre koncentrálna kísérli meg azt megoldani. A megküzdés mint folyamat első része a probléma definiálása, ezt követi az alternatív megoldási módok keresése, majd ezek közül a legalkalmasabb kiválasztása és ennek kivitelezése. E forma stratégiái a problémahelyzetre, a helyzetben részt vevő más személyre, személyekre vagy magára az egyénre irányulnak. Ilyen például a problémamegoldás tervezése vagy a problémával való szembehelezkedés (*Margitics* és *Pauwlik*, 2006).

Az érzelemközpontú megküzdési forma esetében a legfőbb cél a helyzet kiváltotta érzelmi reakció oldása, enyhítése, a negatív érzelmek elhatalmasodásának leküzdése. E megküzdési formán belül Moos (1988) – empirikus vizsgálata alapján – viselkedéses és kognitív stratégiákat különböztetett meg. Viselkedéses például a testmozgás mint problémaelterelés, az alkoholfogyasztás, a drogfogyasztás, a dühkitörés vagy az érzelmi támasz keresése. Kognitív stratégiának tekinthető például a problémamegoldás pillanatnyi felfüggesztése vagy a fenyegetettség érzésének csökkentése a helyzet jelentésének megváltoztatásával. Tapasztalatai alapján az érzelemközpontú megküzdési forma ezen stratégiáit alkalmazzák az egyének akkor is, ha a helyzetet nem tudják megváltoztatni (*Margitics* és *Pauwlik*, 2006).

Lazarus és Folkman (1986) szerint a probléma- és az érzelemközpontú megküzdési formák stratégiái élesen nem különíthetők el, átfedik egymást, amit alátámasztanak a szociális problémák megoldási módjait elemző újabb kutatások (például *D'Zurilla*, *Nezu* és *Maydeu-Olivares*, 2002) eredményei is (Kasik, 2010). Lazarus és Folkman (1986) nyolc stratégiát különített el, melyek az egészséges (nem patológiás) személyek megküzd-

désében azonosíthatók. A kutatók szerint a választás leginkább attól függ, miként értelmezik a frusztrált helyzetet (például kihívás vagy támadás), valamint hogyan vélekednek annak megváltoztathatóságáról (nem változtatható meg vagy megváltoztatható, s milyen mértékben).

Dombeck és Wells-Moran (2006) háromszintű modellben különítették el a korábbi empirikus kutatásokból ismert stratégiákat. A szintek egyrészt a megküzdés központi elemére, másrészt az eredményesség mértékére utalnak. Az alacsony szint leginkább az érzelmezőzpontú megküzdés stratégiáit foglalja magában (például tagadás, kínos nevetés, dühkitörés, sírás), amelyek általában a legkevésbé eredményesek. A középső szint stratégiái nagyobb mértékben tartalmaznak kognitív elemeket, céljuk elsősorban a visszavonulás (például áttolás, elszigetelés, elfojtás, racionalizálás). A magas szint stratégiáira jellemző a legnagyobb mértékű feldolgozás, céljuk a megoldás és csak részben a védekezés (például a probléma felvállalása, pozitív jellemzők kiemelése, feldolgozást követően figyelemelterelés, támogatáskeresés). A kutatók úgy vélik, az egyes szintek stratégiái a személyiségfejlődés egy-egy meghatározott időszakában dominánsak lehetnek, ám már igen fiatal korban is jelentős egyéni különbségek mutathatók ki.

Ezt a megállapítást bizonyítják Tremblay (1992) megfigyelései, miszerint már óvodás gyermekek is alkalmaznak olyan stratégiákat, amelyek Dombeck és Wells-Moran (2006) modelljében a magas szinten találhatók (például felvállalás, megoldás és figyelemelterelés, illetve ezek kombinációja), illetve serdülők és fiatal felnőttek körében is azonosította az alacsony szinthez tartozó tagadást. Tremblay (1992) kutatásai alapján az óvodai évek alatt és még 7–10 éves korban is a frusztrációt okozó személyközi problémák megoldásának leggyakoribb módja a verbális és a fizikai agresszió (bántalmazás), a felnőtt vagy a kortárs segítségül hívása, az elkerülés (kilépés a helyzetből), valamint a negatív érzelmek kifejezése (például sírás, dühkitörés mások fizikai és verbális bántalmazása nélkül).

A konfrontáció a problémával való szembehelyezkedést, célirányos megküzdést jelent, míg elkerüléskor az egyén nem vállalja a konfrontációt, kilép a szituációból. Az eltávolodás a helyzettől való mind érzelmi, mind mentális távolságtartásban nyilvánul meg, ennek oka a cselekvés tudatosságának növekedésével egyre inkább a további megküzdéshez való erőgyűjtés. Az érzelm- és viselkedésszabályozás esetén az adott helyzet megoldását legjobban segítő érzelmek kifejezési módjának és a helyzethez mérten leginkább hatékony viselkedésformák intenzív keresése és alkalmazása történik. Társas támogatás keresése során a környezet lesz mindennek a kiindulópontja, az egyén leginkább a közvetlenül mellette élőkhöz fordul erőforrásért, támogatásért. Felelősségvállaláskor az észlelt és a tulajdonított kontroll vállalása kerül előtérbe. A problémamegoldás tervezése során azoknak a lehetőségeknek a kiértékelése zajlik, amelyek a helyzet megoldását segíthetik elő. Pozitív jelentésű keresésekor a negatív jelentésű eseményt kihívásként, részben pozitív eseményként éli át az egyén, s ennek megfelelően cselekszik.

Mindezt megerősítették a 2006–2008 között, óvodások körében végzett longitudinális vizsgálatunk (Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008a) eredményei is. A vizsgált hét megküzdési stratégia (egyezkedés, segítségkérés, segítségnyújtás, elkerülés, ellenállás, bántalmazás, negatív érzelmek kifejezése) közül a három év alatt a segítségkérést szignifikánsan egyre kisebb arányban választották a gyerekek, jelentősen nőtt az ellenállás, az egyezkedés és a bántalmazás választásának aránya, illetve nem volt jelentős életkori különbség a segítségnyújtás, az elkerülés és a negatív érzelmek kifejezése esetében. A lányok mindegyik életkorban gyakrabban választották a negatív érzelmek kifejezését, valamint középső és nagycsoportos korban a fiúk társuk fizikai bántalmazását. A nem szerinti eltérésekből arra következtettünk, e tekintetben jelentős differenciálódás a későbbi életkorokra tehető.

A 2010-es empirikus vizsgálat célja, hipotézisei és eszközei

A 2010-es keresztmetszeti vizsgálat során a 2006–2008 között végzett longitudinális vizsgálatban alkalmazott kérdőív (Tremblay, 1992; Zsolnai és Lesznyák, 2006) módosított változatát (Zsolnai és Kasik, 2010) próbáltuk ki 8, 10 és 12 éves tanulók körében, valamint az osztályfőnököket is kértük a gyermekek jellemzésére. Célunk annak feltárása volt, mely stratégiát választják legnagyobb arányban a tanulók az egyes frusztrált helyzetekben; van-e eltérés a különböző életkorú diákok stratégiaválasztásában; miként értékelik a pedagógusok a gyerekek stratégiaválasztását és mennyire egyezik véleményük a tanulókéval; valamint milyen összefüggés áll fenn a gyerekek stratégiaválasztása és az anyák iskolai végzettsége között.

A nemzetközi vizsgálatok és korábbi kutatásaink eredményei alapján feltételeztük, hogy a 12 évesek stratégiaválasztása jelentősen eltér a 8 és a 10 évesekétől, s a 12 évesek nagyobb arányban választják az agresszív jellegű stratégiákat egy-egy frusztrált helyzet megoldásaként. A nem szerinti különbségek tekintetében azt feltételeztük, hogy főként a 10 és a 12 éves korosztálynál eltérő a fiúk és a lányok stratégiaválasztása, valamint a fiúk körében mindegyik életkorban nagyobb az agresszív jellegű stratégiák aránya. Úgy véltük, a 12 éveseknél a pedagógusok és a diákok véleménye eltérőbb, mint a 8 és a 10 éveseknél, s az anyák iskolai végzettsége az életkor előrehaladtával egyre kisebb mértékben függ össze a stratégiaválasztással.

Az 1. táblázat tartalmazza a résztvevők számát (mindegyik életkorban 55 százalék körüli a lányok aránya) és megoszlását az anyák iskolai végzettsége szerint. A részminták közel azonos nagyságúak, ezekben hasonló az anyák iskolai végzettsége szerinti megoszlás. Legnagyobb az érettségivel rendelkező és a szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzett anyák aránya, kisebb a nyolc általánossal, s ennél is kisebb a főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezőké.

1. táblázat. A minta megoszlása az évfolyam és az anyák iskolai végzettsége szerint

Részminták	Elem-szám (fő)	Az anya iskolai végzettsége (%)			
		8 általános	Szaktanács- képző/ szakiskola	Érettségi	Főiskola/ egyetem
8 éves (2. évfolyamos)	52	28	27	35	10
10 éves (4. évfolyamos)	57	24	33	30	12
12 éves (6. évfolyamos)	58	26	30	32	12

A 2. táblázatban foglaltuk össze a kérdőívben szereplő frusztrált helyzeteket. A 3. táblázat a vizsgált megküzdési stratégiákat tartalmazza.

2. táblázat. *Frusztrált helyzetek*

<i>Önmaga számára frusztrált helyzet</i>	<i>Társa számára frusztrált helyzet</i>
elvesznek tőle valamit	elvesz a társától valamit egy gyerek
fizikailag bántalmazza őt egy társa	a társát fizikailag bántalmazzák
bosszantja őt egy társa	bosszantja a társát egy gyerek
kicsúfolja őt egy társa	a társát kicsúfolja egy gyerek
a pedagógus leszidja (viselkedéséért)	a pedagógus leszidja a társát (viselkedéséért)
a pedagógus leszidja (feladatmegoldás miatt)	a pedagógus leszidja a társát (feladatmegoldás miatt)
zavarja egy társa (tanulás közben)	a társát zavarja egy gyerek (tanulás közben)
zavarja egy társa (játék közben)	a társát zavarja egy gyerek (játék közben)
elutasítja a feladatot (nem akarja megcsinálni)	egy társa elutasítja a feladatot (nem akarja megcsinálni)
elutasítja a feladatot (nem tudja megcsinálni)	egy társa elutasítja a feladatot (nem tudja megcsinálni)
–	a társa elesik, megüti magát

3. táblázat. *Megküzdési stratégiák*

<i>Önmaga számára frusztrált helyzet</i>	<i>Társa számára frusztrált helyzet</i>
segítségkérés (pedagógustól vagy társtól)	segítségkérés (pedagógustól vagy társtól)
elkerülés	elkerülés
fizikai agresszió	fizikai agresszió
verbális agresszió	verbális agresszió
sírás	sírás
felszólítás normakövetésre	felszólítás normakövetésre
várakozás	várakozás
a pedagógus utasításának követése	segítségnyújtás

A kérdőív 21 kérdéséhez egyenként hét, egy-egy stratégiát tükröző válasz tartozik, ezek közül kell egyet kiválasztani. A nyolc- és a tízévesek mérését – egyenként – mi végeztük, a gyerekek válaszai alapján jelöltük a megfelelő stratégiát. A 12 évesek önállóan töltötték ki a kérdőívet egy tanítási óra alatt. Az osztályfőnökök nem látták a gyerekek önjellemzését, így jellemezték a diákokat. A kiválasztott stratégia kódolása során külön-külön kódoltuk az önjellemzést és a pedagógusi értékelést: mindkét értékelő esetében 1 pontot ért a kiválasztott, s 0 pontot a nem választott stratégia. A mérőeszköz a gyerekek válaszai alapján mindhárom életkori részmintán jó megbízhatósággal működött (reliabilitásmutatók: 0,83; 0,85 és 0,89). Az osztályfőnökök esetében a reliabilitás értéke minden életkorban magasabb (0,89; 0,91 és 0,90).

Stratégiaválasztás 8, 10 és 12 éves korban

Önmaga számára frusztrált helyzet – önjellemzés és pedagógusi értékelés

A kérdőívben 10 olyan kérdés szerepel, amelyben az iskolai szituáció a gyermeknek önmaga számára jelent, jelenthet frusztrált helyzetet. A helyzeteket, valamint az önjellemzés és a pedagógusi értékelés szerinti elkülönüléseket a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat. Önmaga számára frusztrált helyzet – önjellemzés és pedagógusi értékelés (varianciaanalízis)

Sor-szám	Szituáció	Szignifikánsan ($p < 0,05$) elkülönülő életkori részminták – önjellemzés	Szignifikánsan ($p < 0,05$) elkülönülő életkori részminták – pedagógus
1.	Elvesznek tőle valamit	{8, 10} ↔ {12}	n. s.
2.	Elutasítja a feladatot (nem akarja megcsinálni)	n. s.	n. s.
3.	Elutasítja a feladatot (nem tudja megcsinálni)	n. s.	n. s.
4.	Zavarja egy társa (tanulás közben)	n. s.	{8, 10} ↔ {12}
5.	Zavarja egy társa (játék közben)	{8} ↔ {10, 12}	{8, 10} ↔ {12}
6.	Kicsúfolják	{8} ↔ {10, 12}	n. s.
7.	A pedagógus leszidja (feladatmegoldás miatt)	n. s.	n. s.
8.	A pedagógus leszidja (viselkedéséért)	n. s.	n. s.
9.	Fizikailag bántalmazták	{8} ↔ {10, 12}	{8, 10} ↔ {12}
10.	Bosszantják	n. s.	n. s.

Megjegyzés: ↔ szignifikánsan eltérő stratégiaválasztás; n. s. nem szignifikáns

Az 5–7. táblázatban csak azokat a szituációkat tüntettük fel, amelyeknél a stratégiaválasztásban (a stratégiákat lásd a 3. táblázatban) a keresztábra-elemzés alapján azonosítható életkori különbség. Szürkével kiemeltük mindegyik helyzetnél azokat a stratégiákat, amelyek együttesen 60%-ot vagy annál többet magyaráznak.

A diákok értékelése alapján négy (1., 5., 6., 9.), a pedagógusok ítélete szerint három (4., 5., 9.) szituációnál szignifikáns az eltérés (minden esetben $p < 0,05$). Az önjellemzés alapján e helyzetekben a nyolcévesek (5. táblázat) legnagyobb arányban a pedagógus segítségét kérik. Emellett a tulajdonelvétele és a játék közbeni zavarás esetében főként verbális agresszió jellemzi őket, csúfoláskor igen meghatározó a sírás, és fizikai bántalmazásra jelentős arányban reagálnak fizikai agresszióval. A pedagógusok vélekedése szerint a játék és a tanulás közbeni zavarásnál a pedagógus segítségül hívása és a verbális agresszió a legjellemzőbb stratégia. Véleményük alapján fizikai bántalmazásnál ugyancsak a pedagógus segítségül hívása és a fizikai agresszió a legnagyobb arányban alkalmazott stratégia.

A tízévesek (6. táblázat) – hasonlóan a nyolcévesekhez – tulajdonelvétele esetén főként a pedagógus segítségét kérik, illetve verbális és fizikai agresszióval oldják meg ezt a helyzetet. A fiatalabbaktól eltérően a játék közbeni zavarás, fizikai bántalmazás és a csúfolás legjellemzőbb megoldása a másik normakövetésre való felszólítása, valamint az első kettőnél a fizikai, az utolsónál a verbális agresszió. A pedagógusok e helyzeteket eltérően látják: hasonlóan a nyolcévesek megítéléséhez, a pedagógus segítségül hívását tartják mindegyiknél a legjellemzőbb stratégiának, valamint a verbális agressziót mindkét zavarás esetében, s a fizikai agressziót a bántalmazásnál.

A 12 éveseknél (7. táblázat) már igen alacsony a pedagógus segítségül hívásának aránya. Játék közbeni zavarás, csúfolás és bántalmazás esetén a normakövetésre való felszólítás a legjellemzőbb, valamint ezek esetében a fizikai és a verbális agresszió. A játék közbeni zavarásra és a bántalmazásra ugyancsak magas arányban reagálnak – a tízévesekhez hasonlóan – fizikai agresszióval. A pedagógusok értékelése szerint a tanulás közbeni zavarást főként elkerüléssel és normakövetésre való felszólítással oldják meg a gyerekek. Játék közbeni zavarásnál a verbális agresszió aránya a legmagasabb, ám a fizikai agresszió is jelentős, s ez utóbbi a legmeghatározóbb stratégia a fizikai bántalmazás esetében, ahol meghatározó a társ segítségül hívása is.

Az önjellemzés alapján hat (2., 3., 4., 7., 8., 10.), a pedagógusok véleménye szerint hét (1., 2., 3., 6., 7., 8., 10.) szituáció esetében nincs számottevő életkori különbség ($p < 0,05$ szinten) a stratégiaválasztásban. Amennyiben a diákok elutasítják a feladatot, mert nem akarják megcsinálni, legnagyobb arányban az elkerülés és a verbális agresszió jellemző rájuk. Ha elutasítják a feladatot, mert nem tudják megcsinálni, leginkább segítséget kérnek társuktól vagy a pedagógustól. Ha zavarják őket tanulás közben, főként a másokra kiabálást mint verbális agressziót és az elkerülést alkalmazzák. Amennyiben a pedagógus leszidja őket nem megfelelő viselkedésükért vagy azért, mert nem csinálják elvárt módon a feladatot, válaszaik alapján a tanulók szinte mindegyike az utasításnak megfelelően viselkedik. Bosszantásuk esetén a verbális és a fizikai agresszió a legnagyobb arányban választott stratégia. A pedagógusok a feladatelutasításokkal (nem akarja és nem tudja) kapcsolatban mindhárom életkorban a verbális agressziót és az elkerülést tekintik a leggyakoribb stratégiának. A tulajdon elvététel, a csúfolást és a bosszantást szerintük is leginkább verbális és fizikai agresszióval oldják meg a gyerekek, valamint úgy vélik, amennyiben leszidják őket nem megfelelő viselkedés és feladatmegoldás miatt, a gyerekek leginkább az utasításnak megfelelően viselkednek.

5. táblázat. Önmaga számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemzés és pedagógus, 8 évesek, %)

Szituáció	Stratégiaválasztás – önjellemzés									Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése								
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS
Elvesznek tőle valamit	35	26	14	6	8	6	2	0	3	n. s.								
Zavarja egy társa (tanulás közben)	n. s.									66	25	5	0	2	1	0	0	1
Zavarja egy társa (játék közben)	36	25	10	5	6	9	4	0	5	40	31	12	3	3	7	1	0	3
Kicsúfolják	49	9	5	1	25	3	0	0	8	n. s.								
Fizikailag bántalmazzák	40	12	28	4	5	8	0	0	3	43	12	22	5	5	6	3	0	4

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; TS=társától segítségkérés; n. s. nem szignifikáns

6. táblázat. Önmaga számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemzés és pedagógus, 10 évesek, %)

Szituáció	Stratégiaválasztás – önjellemzés									Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése								
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS
Elvesznek tőle valamit	34	22	12	10	6	5	5	0	6	n. s.								
Zavarja egy társa (tanulás közben)	n. s.									52	20	9	3	2	5	3	0	7
Zavarja egy társa (játék közben)	10	14	36	5	2	30	2	0	1	32	42	10	5	2	5	0	0	4
Kicsúfolják	5	34	15	2	3	32	4	0	5	n. s.								
Fizikailag bántalmazzák	5	10	54	2	2	21	4	0	2	36	15	30	3	2	2	3	0	9

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; TS=társától segítségkérés; n. s. nem szignifikáns

7. táblázat. Önmaga számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemezés és pedagógus, 12 évesek, %)

Situáció	Stratégiaválasztás – önjellemezés										Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése									
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS		PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	TS	
Elvesznek tőle valamit	5	49	11	1	0	5	2	1	26	n. s.										
Zavarja egy társa (tanulás közben)	n. s.													42		36				
Zavarja egy társa (játék közben)	1	20	35	5	1	30	2	1	5	1	63	20	0	2	5	2	1	5		
Kicsúfolják	2	42	20	2	1	30	1	0	2	n. s.										
Fizikailag bántalmazták	3	9	60	3	2	18	0	0	5	2	18	50	0	0	3	1	1	25		

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; TS=társtól segítségkérés; n. s. nem szignifikáns

Önmaga számára frusztrált helyzet – nem szerinti különbségek

A teljes mintát tekintve a stratégiaválasztásban nyolc szituációnál azonosítható nem szerinti szignifikáns eltérés (minden esetben $p < 0,05$). A 8. táblázatban tüntettük fel, mely helyzetekben és mely életkoroknál különbözik vagy sem a stratégiaválasztás.

8. táblázat. Önmaga számára frusztrált helyzet – nem szerinti különbségek életkoronként az önjellemezés és a pedagógusi értékelés alapján

Sor-szám	Situáció	8 éves		10 éves		12 éves	
		Önjellemezés	Pedagógus	Önjellemezés	Pedagógus	Önjellemezés	Pedagógus
1.	Elvesznek tőle valamit	↔	↔	↔	↔	↔	↔
2.	Elutasítja a feladatot (nem akarja megcsinálni)	↔	n. s.	↔	↔	↔	↔
3.	Elutasítja a feladatot (nem tudja megcsinálni)	n. s.	n. s.	↔	n. s.	↔	n. s.
4.	Zavarja egy társa (tanulás közben)	n. s.	n. s.	↔	n. s.	n. s.	n. s.
5.	Zavarja egy társa (játék közben)	↔	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
6.	Kicsúfolják	↔	↔	↔	↔	↔	n. s.
7.	A pedagógus leszidja (feladatmegoldás miatt)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
8.	A pedagógus leszidja (viselkedéséért)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
9.	Fizikailag bántalmazták	↔	↔	↔	↔	↔	↔
10.	Bosszantják	↔	n. s.	↔	n. s.	↔	n. s.

Megjegyzés: ↔ szignifikánsan eltérő stratégiaválasztás a fiúk és a lányok között; n. s. nem szignifikáns

Amennyiben a pedagógus – akár nem megfelelő feladatmegoldásért, akár nem megfelelő viselkedésért – leszidja a gyerekeket (7., 8.), a fiúk és a lányok mindegyik életkorban – mindkét értékelő szerint – hasonló stratégiát választanak: megpróbálnak az elvárásnak megfelelően viselkedni. Az önjellemezés alapján négy szituációnál (1., 2., 6., 9.) mindhárom életkorban szignifikánsan különböző a fiúk és a lányok stratégiaválasztása. Tulajdonelvételek esetében a fiúk nagyobb arányban alkalmaznak verbális agressziót (8: 32 százalék; 10: 28 százalék; 12: 60 százalék), mint a lányok. A nyolc- és a tízéves

lányok gyakrabban kérik pedagógus segítségét (8: 42 százalék; 10: 40 százalék), s a 12 éves lányok egy társ segítségét (35 százalék). A pedagógusok szerint a fiúk gyakrabban alkalmazzák a fizikai agressziót mindhárom korosztályban (8: 20 százalék; 10: 32 százalék; 12: 39 százalék).

A csúfolásra adott válaszok aránya alapján az önjellemzés szerint a nyolcéves lányok körében gyakoribb a pedagógus segítségül hívása (59 százalék), s a tízéves és a 12 éves lányoknál a normakövetésre való felszólítás (10: 45 százalék; 12: 43 százalék). A pedagógusok értékelése szerint csak a két fiatalabb korosztálynál azonosítható jelentős különbség, és a stratégiák sem azonosak teljes mértékben a gyerekek önjellemzésével. Szerintük gyakrabban alkalmazzák a fiúk a fizikai agressziót (8: 15 százalék; 10: 22 százalék), s a lányok a pedagógustól való segítségkérést (8: 46 százalék; 10: 38 százalék).

Ha egy feladatot nem akarnak megcsinálni, a diákok önjellemzése alapján a verbális agresszió nagyobb arányban választott stratégia a 10 és a 12 éves fiúknál (10: 54 százalék; 12: 60 százalék), míg a nyolcéves lányokra a társtól való segítségkérés (62 százalék) jellemzőbb. A pedagógusok e helyzetről ugyancsak másképp vélekednek a 10 és a 12 évesek esetében: a fizikai agresszió a fiúk (10: 52 százalék; 12: 58 százalék), a pedagógustól való segítségkérés a lányok körében nagyobb arányú (10: 66 százalék; 12: 61 százalék).

A fizikai bántalmazás esetében szinte teljes mértékben megegyezik a diákok és a pedagógusok véleménye: mindhárom korosztályban a fiúk választják nagyobb arányban a fizikai agressziót (mindkét értékelőnél mindegyik életkorban 35 és 68 százalék közötti). Kizárólag a pedagógusok értékelése alapján a társ segítségül hívása a 12 éves lányok körében gyakrabban (33 százalék) alkalmazott megküzdési stratégia.

Az önjellemzés alapján egy helyzetnél (5.) csak a nyolcéveseknél, egynél (3.) csak a 10 és a 12 éveseknél, s egy helyzetnél (10.) mindhárom életkorban jelentős a lányok és a fiúk közötti stratégiaválasztásbeli különbség. A 10. szituációnál a 12 éves fiúk és lányok választását a pedagógusok is másképpen ítélik meg. Amennyiben a nyolcéveseket játék közben zavarják, a lányok nagyobb arányban alkalmazzák a verbális agressziót (31 százalék), mint a fiúk.

A két idősebb korosztálynál – ha elutasítják a feladatot, mert nem tudják megcsinálni – a lányok körében gyakoribb a felnőtt segítségül hívása (10: 42 százalék; 12: 44 százalék). A válaszok alapján a bosszantásra mindhárom korosztályban a fiúk jelentősen nagyobb arányban reagálnak fizikai és verbális agresszióval (együtt mindegyik életkorban 35–52 százalék körüli).

Társa számára frusztrált helyzet – önjellemzés és pedagógusi értékelés

A 21 kérdésből 11 egy társ számára frusztrált helyzetet jelenít meg, s szintén azt kell eldönteni, mit tenne a különböző helyzetekben. E helyzetek áttételesen önmaga számára is kellemetlenséget, frusztrációt okozhatnak, ami – a mérőeszköz kidolgozója, Tremblay (1992) szerint – az empátia alapján történő megítélés jellemzőinek feltárására igen alkalmas. A 9. táblázat szemlélteti az értékelők szerinti életkori eltéréseket ($p < 0,05$).

9. táblázat. Társa számára frusztrált helyzet – önjellemzés és pedagógusi értékelés (varianciaanalízis)

Sor-szám	Szituáció	Szignifikánsan ($p<0,05$) elkülönülő életkori részminták – önjellemzés	Szignifikánsan ($p<0,05$) elkülönülő életkori részminták – pedagógus
1.	Elvesznek egy társától valamit	{8, 10} ↔ {12}	{8, 10} ↔ {12}
2.	Elutasítja a társa a feladatot (nem akarja megcsinálni)	n. s.	n. s.
3.	Elutasítja a társa a feladatot (nem tudja megcsinálni)	n. s.	n. s.
4.	Zavarja egy társát egy harmadik gyerek (tanulás közben)	n. s.	n. s.
5.	Zavarja egy társát egy harmadik gyerek (játék közben)	n. s.	n. s.
6.	Kicsúfolják egy társát	n. s.	n. s.
7.	A pedagógus leszidja egy társát (feladatmegoldás miatt)	n. s.	n. s.
8.	A pedagógus leszidja egy társát (viselkedéséért)	n. s.	n. s.
9.	Fizikailag bántalmazták egy társát	{8, 10} ↔ {12}	{8, 10} ↔ {12}
10.	Bosszantják egy társát	{8} ↔ {10, 12}	n. s.
11.	Egy társa sír	{8} ↔ {10, 12}	{8} ↔ {10, 12}

Megjegyzés: ↔ szignifikánsan eltérő stratégiaválasztás; n. s. nem szignifikáns

A 10–12. táblázat tartalmazza azokat a szituációkat és az azok esetében választott stratégiák arányait (a stratégiákat lásd a 3. táblázatban), amelyeknél az eltérés szignifikáns (minden esetben $p<0,05$). Az 1., a 9. és a 11. helyzetnél mind a gyerekek, mind a pedagógusok értékelése alapján szignifikáns a különbség az életkori részminták között, ám a 9. helyzetnél csak az önjellemzés alapján tér el jelentősen a különböző életkorú diákok stratégiaválasztása. A táblázatokban szintén szürke kiemelés jelzi azokat a stratégiákat, amelyek együttesen 60%-ot vagy annál többet magyaráznak.

A nyolcévesek (10. táblázat) körében a társ sírásának kivételével mindegyik helyzetnél a norma szerinti viselkedésre való felszólítás, az elkerülés, a várakozás és a pedagógus segítségül hívása a legnagyobb arányú. Az utóbbi stratégia választásának aránya igen hasonló az önmaga számára frusztrált helyzetek többségénél található arányokkal. Egy társ sírásakor jelentős – mind a gyerekek, mind a pedagógusok szerint – az azonnali segítségnyújtás. A pedagógusok vélekedése mindezzel közel azonos, szintén főként a normára utalást, a pedagógus segítségül hívását, valamint a segítségnyújtást jelölték meg legnagyobb arányban, ugyanakkor a várakozás és az elkerülés szerintük kevésbé jellemző stratégia.

10. táblázat. Társa számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemzés és pedagógus, 8 évesek, %)

Szituáció	Stratégiaválasztás – önjellemzés									Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése								
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS
Elvesznek egy társától valamit	5	5	1	10	2	46	26	2	3	5	2	2	19	5	65	0	1	1
Bántalmazták egy társát	10	3	2	35	1	42	2	1	4	40	5	5	5	4	25	3	10	3
Bosszantják egy társát	41	10	5	5	1	32	4	0	5	n. s.								
Egy társa sír	55	2	2	6	1	2	5	2	25	55	2	3	3	3	4	4	4	32

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; ÖS=önmaga segít; n. s. nem szignifikáns

11. táblázat. Társa számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemezés és pedagógus, 10 évesek, %)

Situáció	Stratégiaválasztás – önjellemezés										Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése									
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS		
Elvesznek egy társától valamit	4	8	3	10	1	46	24	2	2	8	3	2	35	0	50	0	0	2		
Bántalmazzák egy társát	8	5	2	40	2	36	3	2	2	5	35	30	5	2	10	3	5	5		
Bosszantják egy társát	8	40	2	25	3	15	4	1	2	n. s.										
Egy társa sír	8	2	1	37	1	2	3	1	45	15	3	2	35	3	3	35	2	2		

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; ÖS=önmaga segít; n. s. nem szignifikáns

12. táblázat. Társa számára frusztrált helyzet – stratégiaválasztás (önjellemezés és pedagógus, 12 évesek, %)

Situáció	Stratégiaválasztás – önjellemezés										Stratégiaválasztás – pedagógus értékelése									
	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS	PS	VA	FA	ELK	SÍ	NK	VÁR	PK	ÖS		
Elvesznek egy társától valamit	4	35	6	35	1	10	3	2	3	4	30	39	12	2	13	15	5	10		
Bántalmazzák egy társát	3	35	36	12	0	8	2	2	2	5	30	54	5	0	0	5	0	1		
Bosszantják egy társát	5	48	10	32	0	10	2	2	1	n. s.										
Egy társa sír	7	5	1	35	3	4	0	1	44	2	6	2	35	2	2	40	1	10		

Megjegyzés: PS=pedagógus segítségét kéri; VA=verbális agresszió; FA=fizikai agresszió; ELK=elkerülés; SÍ=sírás; NK=normakövetésre felszólítás; VÁR=várakozás; PK=pedagógus utasításának követése; ÖS=önmaga segít; n. s. nem szignifikáns

A tízéveseknél (11. táblázat) az önjellemezés alapján az elkerülés, a normára utalás, a verbális agresszió és a segítségnyújtás a legnagyobb arányban választott stratégia. A tulajdonelvétele és a bántalmazás esetében a nyolcévesek stratégiaválasztásához hasonló az e korosztályba tartozók választása, ugyanakkor a bosszantás és a sírás esetében a 12 évesekkel együtt elkülönülnek a legfiatalabbaktól. A pedagógusok ebben az életkorban már eltérőbben vélekednek, mint a nyolcéveseknél: a gyerekek főként verbális és fizikai agresszióval, valamint szintén elkerüléssel oldják meg ezeket a helyzeteket.

Az önjellemezés alapján a 12 évesek (12. táblázat) leginkább verbális agressziót alkalmaznak e helyzetekben, kivéve a társ sírását, ahol leginkább segítő és elkerülő stratégiával járnak el. A pedagógusok szerint nemcsak a verbális, hanem a fizikai agresszió is jelentősen alkalmazott stratégia, valamint az elkerülés mellett a várakozás.

A diákok értékelése alapján hét (2–8.), a pedagógusok ítélete szerint nyolc (2–8. és 10.) helyzetben hasonló a különböző korú gyerekek stratégiaválasztása. Leginkább az elkerülés jellemzi őket, ha egy társuk nem akarja megcsinálni a feladatot, valamint az elkerülés és a felnőtt segítségül hívása, amennyiben nem tudja megcsinálni azt. A tanulás vagy játék közben történő zavarás és a csúfolás esetében a normakövetésre való felszólítás a legnagyobb arányú. Mindhárom korosztálynál a normára való utalás a legnagyobb arányban választott stratégia, amennyiben egy társát leszidja a pedagógus akár nem megfelelő feladatmegoldásért, akár nem helyes viselkedéséért. A pedagógusok ezen helyzetekről másképp vélekednek, főként a 12 évesek esetében: a feladatvállalás mindkét formájánál a verbális agressziót tekintik a legjellemzőbbnek, akárcsak a csúfolásnál. Játék

és feladatvégzés közbeni zavarásnál szerintük a verbális és a fizikai agresszió a leginkább alkalmazott stratégia; s úgy vélik, amennyiben leszidják egy gyerek társát, a másik gyerek leginkább elkerüli a helyzetet vagy abban normára való utalással vesz részt.

Társa számára frusztrált helyzet – nem szerinti különbségek

A 11 szituációból az önjellemzés alapján hatnál, a pedagógusi értékelés szerint négynél azonosítható nem szerinti szignifikáns eltérés (minden esetben $p < 0,05$). A jellemzőket a 13. táblázatban tüntettük fel. Nincs egyetlen olyan helyzet sem, amelynél egységesen mindhárom életkorban jelentős a különbség, illetve a gyerekek és a pedagógusok véleménye – főként a 12 évesek esetében – igen eltérő.

13. táblázat. Társa számára frusztrált helyzet – nem szerinti különbségek életkoronként az önjellemzés és a pedagógusi értékelés alapján

Sor- szám	Szituáció	8 éves		10 éves		12 éves	
		Önjel- lemzés	Peda- gógus	Önjel- lemzés	Peda- gógus	Önjel- lemzés	Peda- gógus
1.	Elvesznek egy társától valamit	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	↔	↔
2.	Elutasítja a társa a feladatot (nem akarja megcsinálni)	n. s.	n. s.	↔	n. s.	↔	n. s.
3.	Elutasítja a társa a feladatot (nem tudja megcsinálni)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
4.	Zavarja egy társát egy harmadik gyerek (tanulás közben)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
5.	Zavarja egy társát egy harmadik gyerek (játék közben)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
6.	Kicsúfolják egy társát	n. s.	↔	n. s.	↔	n. s.	n. s.
7.	A pedagógus leszidja egy társát (feladatmegoldás miatt)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
8.	A pedagógus leszidja egy társát (viselkedéséért)	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
9.	Fizikailag bántalmazza egy társát	n. s.	n. s.	↔	n. s.	↔	n. s.
10.	Bosszantják egy társát	n. s.	↔	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
11.	Egy társa sír	↔	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	↔

Megjegyzés: ↔ szignifikánsan eltérő stratégiaválasztás a fiúk és a lányok között; n. s. nem szignifikáns

Miközben leginkább az elkerülést választják a fiúk és a lányok akkor, ha a másik nem tudja megcsinálni a feladatot, abban az esetben, ha nem akarja megoldani, a tíz- és a 12 éves lányok (10: 49 százalék; 12: 59 százalék) gyakrabban alkalmazzák a normára való felszólítást, mint a fiúk (10: 31 százalék; 12: 28 százalék). Ha elvesz valaki egy társuktól valamit, a két fiatalabb korosztályba tartozók között nincs nem szerinti különbség, ám a gyerekek értékelése alapján a verbális agressziót nagyobb arányban választják a 12 éves fiúk (50 százalék), mint a 12 éves lányok (30 százalék). A pedagógusok véleménye alapján a fizikai agresszió ebben az életkorban a fiúk körében gyakoribb stratégia (fiúk: 52 százalék; lányok: 26 százalék).

A másik kicsúfolásának észlelésekor mindhárom korosztályba tartozó gyerekek a verbális és a fizikai agressziót alkalmazzák, s a fiúk és a lányok között csak a pedagógusok

vélnek különbséget: a nyolc- és a tízéves fiúkra nagyobb arányban jellemző a fizikai agresszió (8: 45 százalék, 10: 51 százalék). Fizikai bántalmazás esetén az önjellemzés alapján a két idősebb korosztályon belül szignifikáns a lányok és a fiúk stratégiaválasztása. A tízéves lányok normára való utalása nagyobb arányú (51 százalék), s a 12 éves fiúk gyakrabban választják mind a fizikai, mind a verbális agressziót (45 és 45 százalék).

A bosszantás esetében csak a pedagógusok vélik úgy a legfiatalabb lányokról, hogy e helyzetet nagyobb mértékben oldják meg normára való utalással (54 százalék), mint a fiúk. Ugyancsak a pedagógusok értékelése szerint különbözik szignifikánsan a 12 éves fiúk választása akkor, ha egy társuk sír: nagyobb arányban választják az elkerülést (56 százalék), mint a lányok. A nyolcéves fiúkra – önmaguk jellemezése alapján – kevésbé jellemző a felnőtt segítségül hívása (47 százalék), mint a lányokra.

Öt helyzetnél (3., 4., 5., 7., 8.) egy életkorban és értékelő szerint sincs jelentős különbség a fiúk és a lányok stratégiaválasztásában. Akárcsak az önmaga számára frusztrált helyzeteknél, amennyiben a pedagógus – nem megfelelő feladatmegoldásért és viselkedésért – leszidja a gyermek társát (7., 8.), a fiúk és a lányok leginkább választott stratégiája a harmadik gyermek felszólítása arra, hogy viselkedjék elvárt módon. Akkor, ha tanulás vagy játék közben zavarja egy társát egy harmadik gyerek (4., 5.), mindegyik életkorban mind a fiúk, mind a lányok leginkább felszólítják társukat a norma szerinti viselkedésre. Ha egy társuk nem tudja megoldani a feladatot, nemtől függetlenül az elkerülés – a helyzettől való függetlenedés, a szituáció elhagyása – a legnagyobb arányban jelölt stratégia.

A diákok és a pedagógusok értékelése közötti kapcsolat

Az óvodások longitudinális vizsgálatának (Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008a) eredményei alapján a gyerekek és a pedagógusok ítéletének korrelációs értékei a három év alatt egyre erősebbek (kiscsoportban $r=0,20$; középső csoportban $0,29$; nagycsoportban $0,41$ – minden esetben $p<0,05$), az életkor előrehaladtával a megküzdési stratégiák választásáról egyre hasonlóbban vélekednek. Ez a tendencia nem azonosítható az iskolások körében, a feltételezett változás azzal ellentétes. A nyolcévesek értéke ($r=0,42$; $p<0,05$) – ami a nagycsoportosokéhoz hasonló – a z-próba ($p<0,05$) alapján a tízévesek korrelációs értékétől ($r=0,51$; $p<0,05$) szignifikánsan különbözik. A 12 éveseké ($r=0,25$; $p<0,05$) – ami a kiscsoportosok értékével közel azonos – a nyolc- és a tízévesek értékénél szignifikánsan kisebb ($p<0,05$), vagyis a korrelációra vonatkozó hipotézisnek megfelelően az idősebbek körében a pedagógusok és a diákok véleménye eltérőbb.

Mind a nyolc-, mind a tízéveseket két-két éve tanítják a pedagógusok, s heti 15–17 tanítási órát töltenek a gyerekekkel. Úgy véljük, az összefüggés eltérésében az együtt töltött időnek jelentős a szerepe. A tízévesek értéke a legmagasabb, s bár ezen tanulócsoportokat szintén két éve tanítják a pedagógusok, emellett a négyévnyi iskolai lét (főként a szabályok, normák rendszerének ismerete, betartása, betartatása) is mindenképpen befolyásolja a kapcsolat erősségét. A 12 éveseket szintén két éve tanítják a pedagógusok, ám esetükben az osztállyal töltött tanítási órák száma heti 5–6. A 12 éveseknél az értékelők közötti korreláció a kiscsoportosoknál kapott értékkel csaknem megegyezik, ám azt figyelembe kell venni, hogy a kiscsoportosok esetében önmaguk megítélése sokkal nagyobb mértékben függ aktuális helyzetüktől, általánosításra kevésbé képesek, mint az idősebbek. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy a 12 évesek igencsak más-képp választanak stratégiát kellemetlen szituációkban, mint ahogyan azt pedagógusaik gondolják.

Összefüggések az anya iskolai végzettsége és a gyerekek stratégiaválasztása között

Óvodásokkal, kisiskolásokkal és serdülőkkel végzett vizsgálataink (például *Kasik*, 2010; *Zsolnai*, *Kasik* és *Lesznyák*, 2008; *Zsolnai*, 1999) eredményei azt mutatják, hogy a társas viselkedést meghatározó pszichikus összetevők (a vizsgált szociális képességek, készségek) működése – életkoronként és összetevőnként különböző mértékben – jelentős összefüggésben áll a családi háttér számos főbb tényezőjével. Eddigi kutatásaink szerint ezek közül a család típusa, a szülők szociális készségeinek, képességeinek működése, iskolai végzettségük és – bár az előzőektől kisebb mértékben – az anyagi helyzetük a meghatározó.

A 2006–2008-as óvodai vizsgálat során mind az anya, mind az apa iskolai végzettségével korreláltattuk a stratégiaválasztásokat. A végzettségeket négy kategóriába soroltuk: (1) általános iskola; (2) szakmunkásképző vagy szakiskola; (3) érettségi; (4) főiskola vagy egyetem. A korrelációs számítás alapján mindhárom évben az anyák és az apák végzettsége hasonló kapcsolatban áll a stratégiaválasztással, és egyik kapcsolat erőssége sem változik számottevően az életkor előrehaladtával. Az önmaga számára frusztrált helyzetekben a korrelációs értékek erősebbek ($r=0,26-0,36$) mindegyik életkorban, mint a társ számára frusztrált helyzeteknél ($r=0,18-0,25$).

A 2010-es vizsgálatban csak az anyák iskolai végzettségét kértük, ezeket a longitudinális vizsgálatban használt kategóriák szerint csoportosítottuk (a megoszlást az 1. táblázat tartalmazza). A kapcsolatok erőssége a nyolc- és a tízéveseknél az óvodai kapcsolatok erősségével csaknem megegyezik. Összehasonlítva a két vizsgálat azonos helyzeteit, e két korosztálynál azzal szinte azonos eredményeket kaptunk (önmaga számára frusztrált helyzetek: $r=0,24-0,39$; társ számára frusztrált helyzetek: $r=0,15-0,28$). A 12 éveseknél mindkét érték szignifikánsan ($p<0,05$) gyengébb kapcsolatra utal (önmaga számára frusztrált helyzetek: $r=0,14-0,21$; társ számára frusztrált helyzetek: $r=0,12-0,20$). A korrelációs értékek a bosszantásnál és a fizikai bántalmazásnál a legerősebbek ($r=0,36$ és $0,39$), és a társa leszidása, illetve a munka és a játék közbeni zavarás esetében a leggyengébbek ($r=0,12$; $0,15$ és $0,16$).

Összegzés, következtetések

Nyolc-, tíz- és tizenkét évesekkel végzett vizsgálatunk eredményei igazolták hipotéziseinket. Az értékelők ítéleteinek hasonlóságával kapcsolatban az életkor előrehaladtával növekvő különbséget feltételeztünk, s az adatok alapján a nyolc- és a tízévesek esetében a diákok és a pedagógusok választása hasonlóbb, mint a legidősebbeknél. Ugyanakkor főként az önmaga számára frusztrált helyzeteknél jellemző ez a tendencia, a társ kellemtelen helyzetének megítélése kevésbé eltérő. A csökkenő hasonlóságot korábbi kutatásaink eredményei is tükrözik: a korreláció az alsó tagozatosoknál a legerősebb (például *Zsolnai* és *Kasik*, 2007), gyengébb a felső tagozatosok (például *Kasik*, 2008), s leggyengébb a középiskolások körében (például *Kasik*, 2010). Mindenképpen fontos, hogy e kapcsolatról minél több területen álljanak rendelkezésünkre adatok, hiszen például Chan (2006) szerint egy-egy fejlesztő program sikeressége nagymértékben függ attól, milyen mértékű az egyezés a diákok és a pedagógusok vélekedésében. Több fejlesztő program hatásvizsgálata megerősíti ezt a problémát: az életkor előrehaladtával a hatásméret egyre kisebb.

Úgy véltük, a 12 évesek stratégiaválasztása jelentősen eltér a nyolc- és a tízévesekétől, és a 12 évesek körében a legnagyobb az agresszív jellegű stratégiák választásának aránya. Az önjellemzés alapján nagyobb a hasonlóság a két idősebb korosztály választása

között, azonban a pedagógusok ítélete szerint a legidősebbek eltérő stratégiát választanak (ezt a különbséget a korrelációs értékek is tükrözik). Hasonló kutatások szerint a serdülőkor elején számos stratégia gyakorisága megváltozik, s a legszembetűnőbb a verbális agresszió egyre gyakoribb használata (például Fiske, 2006; Ranschburg, 1984). Ez a változás az általunk vizsgált tanulók körében is kimutatható, főként a bosszantás, a csúfolás és a tulajdonelvétel esetében.

A korábbi kutatások adataival némiképp ellentétes az az eredmény, miszerint a verbális agresszió választásának aránya a saját maga számára és a társa számára frusztrált helyzetnél egyaránt jelentősen növekszik. Például Fiske (2006) szerint a társ számára kellemetlen helyzet kevésbé váltja ki ezt a reakciót, s főként az elkerülés jellemző, ennek gyakorisága nő. Feltehetően az eltérő eredmény okai között a kulturális különbség, az ebből fakadó mérőeszközbeli eltérés is fontos szerepet játszik, amit például saját magyar-olasz összehasonlító vizsgálatunk esetén is tapasztaltunk a 2006–2008-as felméréssorozat során (lásd Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008b). Ugyanakkor – részben alátámasztva a korábbi vizsgálatok tapasztalatait – a másik sírása a tanulónál a segítségnyújtás mellett nagy arányban elkerülést vált ki, szemben például az óvodásokkal, akik hasonló helyzetben vagy maguk segítenek, vagy óvónőjük segítségét kérik.

A 2006–2008-as vizsgálat eredményei szerint a fiúk és a lányok stratégiaválasztása között szinte csak a nagycsoportos korban és néhány helyzet esetében szignifikáns az eltérés. A 2010-es vizsgálat során azt feltételeztük, hogy az életkorok közül leginkább a tíz- és a 12 éves korosztályban különböző a nem szerinti stratégiaválasztás, valamint azt is, hogy a fiúk mindegyik életkorban nagyobb arányban választják az agresszív jellegű stratégiákat. Itt is lényeges, ki értékelte a helyzeteket. Az önjellemzés alapján a három életkorban közel hasonló arányú a nem szerinti szignifikáns különbségek száma, főként az önmaga számára frusztrált helyzeteknél. A pedagógusok ítélete alapján mindkét helyzet típus esetében kevesebb szituációnál szignifikáns a különbség. Leginkább a verbális és a fizikai agresszió alkalmazásában látják a különbséget, szerintük a fiúkra mindkettő jellemzőbb.

Az egyes helyzetekkel, az azok megoldását célzó stratégiákkal kapcsolatos eredmények közül igen fontos az, hogy mindegyik részmintánál életkori eltérések elsősorban nem a tanulás, a játék, a tanulás vagy a játéktevékenység körülményével kapcsolatos helyzeteknél jelentősek, hanem a csúfolással, a bosszantással és a fizikai bántalmazással. A vizsgálat alapján ezek megoldása az életkor előrehaladtával egyre nagyobb arányban verbális és fizikai agresszióval történik.

Az anya iskolai végzettsége és a stratégiaválasztás közötti összefüggés feltárásának eredményei szintén egyeznek korábbi, a szociális kompetencia más összetevőjének vizsgálata során kapott eredményeinkkel (például Zsolnai és Kasik, 2006). A 12 évesek esetében a kapcsolatok szignifikánsan gyengébbek, mint a fiatalabbaknál, akik esetében sem erős a kapcsolat. Feltehetően nem ezen háttértényező hat leginkább a stratégiaválasz-

A vizsgálat ugyancsak fontos eredménye, hogy a pedagógusok (nem megfelelő viselkedés vagy feladatvégzés esetén történő) figyelmeztetésére a gyerekek igyekeznek – szintén mindegyik életkorban – engedelmeskedni, a szabályokat betartani. Ez – a 12 évesek kivételével – a másik nem megfelelő viselkedése és feladatvégzése esetében ugyancsak a legjellemzőbb stratégia. Hasonló kutatási eredményről Ranschburg (1984) úgy véli, ez a személyes – a fegyelmezéssel és a normatartással kapcsolatos – mintaadás hatásának egyik igen jellemző példája.

tásra, Fiske (2006) szerint sokkal inkább azok a minták, modellek, amelyeket a szülők nyújtanak. Ugyanakkor a kettő nem választható el teljes mértékben egymástól, hiszen a szülői nevelési technikák kapcsolata általában közepes korrelációt mutat az iskolai végzettséggel (Grusec és Hastings, 2007).

A vizsgálat módjával kapcsolatban felvetődik néhány dilemma, amit a további kutatások előtt mindenképpen szükséges megfontolni. Az egyik legfontosabb, hogy vajon hasonlóképpen értékeli-e a gyerekek a társuk (nem barátjuk) és a barátjuk viselkedését, illetve egy lány és egy fiú osztálytársuk (vagy barátjuk) viselkedését. Ez a probléma számos más társas viselkedéssel kapcsolatos kutatás egyik központi dilemmája, például a szociálisprobléma-megoldás vagy a segítségnyújtás vizsgálatainál (Fiske, 2006). Szintén a kontextustól való függőséget érinti az óvodapedagógusi, a tanítói és a tanári ítéletek összehasonlíthatóságának kérdése is, hiszen mind a gyerekekkel eltöltött idő, mind a tanulási-tanítási helyzetek kisebb-nagyobb mértékben eltérőek.

E kutatási problémák mellett úgy véljük, a vizsgálat eredményei hasznos információkat nyújtanak a mindennapi iskolai életben előforduló társas helyzetek gyermeki kezeléséről, a megküzdési stratégiák alkalmazásáról vallott pedagógusi véleményekről, amelyek együttesen segíthetik a további kutatások elvégzését, hozzájárulhatnak fejlesztő programok kidolgozásához.

Irodalomjegyzék

- Bereczkei Tamás (2003): *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Byrne, D. (1964): Repression-sensitization as a dimension of personality. In: Maher, B. A. (szerk.): *Progress in experimental personality research*. Academic Press, New York. 169–219.
- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet. Humán- etológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- D’Zurilla, T. J., Nezu, A. és Maydeu-Olivares, A. (2002): *Social Problem-Solving Inventory-Revised (SPSI-R): Technical Manual*. Multi-Health Systems, North Tonawanda, NY.
- Dombeck, M. és Wells-Moran, J. (2006): Coping Strategies and Defense Mechanisms: Mature Defenses. *Health Research News*.
- Fiske, S. T. (2006): *Társas alapmotívumok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Freud, S. (1986): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Grusec, J. és Hastings, P. (2007, szerk.): *Handbook of Socialization*. Guilford Press, New York.
- Haan, N. (1977): *Coping and Defending: Process of self-environment organization*. Academic Press, New York.
- Kasik László (2010): *A szociálisérdek-érvényesítő, az érzelmi és a szociálisprobléma-megoldó képességek vizsgálata 4–18 évesek körében*. Ph.D-értekezés. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Kopp Mária (2003): Mikor káros a stressz? A stressz szerepe az egészségromlásban. *Hippocrates*, 5. 1. sz. 44–48.
- Krohne, H. W. (1993): Vigilance and cognitive avoidance as concepts in coping research. In: Krohne, H. W. (szerk.): *Attention and avoidance. Strategies in coping with aversiveness*. Hogrefe Huber, Seattle. 19–50.
- Lazarus, R. S. (1966): *Psychological Stress and the Coping Process*. McGraw-Hill/Lemane, New York.
- Lazarus, R. S. és Folkman, S. (1986): Coping and adaptation. In: Gentry, W. D. (szerk.): *The handbook of behavioral medicine*. Guilford, New York. 235–312.
- Lazarus, R. S. és Launier, R. (1978): Stress related transactions between person and environment. In: Pervin, L. és Lewis, M. (szerk.): *Internal and external determinants of behavior*. Plenum Press, New York. 126–149.
- Margitics Ferenc és Pauwlik Zsuzsa (2006): Megküzdési stratégiák preferenciájának összefüggése az észlelt szülői nevelői hatásokkal. *Magyar Pedagógia*, 106. 1. sz. 43–62.
- McMurrin, M. és McGuire, J. (2005): *Social problem solving and offending*. John Wiley and Sons, West Sussex.
- Moos, R. H. (1988): *Coping Responses Inventory Manual*. Stanford University, Palo Alto.
- Oláh Attila (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei*. Trefort Kiadó, Budapest.

Pikó Bettina (1997): Coping – társas kapcsolatok – társas coping. *Pszichológia*, **17**. 391–399.

Selye János (1976): *Stressz distressz nélkül*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tremblay, R. E. (1992): Early disruptive behavior, poor school achievement, delinquent behavior and delinquent personality: Longitudinal analyses. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **60**. 64–72.

Zsolnai Anikó és Kasik László (2006): *A szociális kompetencia fejlődése 12, 15 és 16 éves tanulók körében*. Előadás: VI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2006. október 26–28.

Zsolnai, A. és Kasik, L. (2010): *Coping strategies at the age of 8, 10 and 12*. 5th European Association for

Practitioner Research on Improving Learning (EAPRIL). November 24–26, 2010 in Lisbon, Portugalia.

Zsolnai Anikó és Lesznyák Márta (2006): Megküzdési stratégiák kérdőív – adaptált változat.

Zsolnai Anikó, Kasik László és Lesznyák Márta (2008a): Óvodás korú gyerekek agresszív és proszociális viselkedése. Egy longitudinális vizsgálat eredményei. *Új Pedagógiai Szemle*, **58**. 6–7. sz. 91–110.

Zsolnai Anikó, Kasik László és Lesznyák Márta (2008b): Az agresszív és a proszociális viselkedés alakulása óvodás korban. Egy olasz-magyar összehasonlító vizsgálat eredményei. *Iskolakultúra*, **18**. 5–6. sz. 40–49.

Magnason, Andri Snær
LoveStar

Fordította Papolczy Péter

Gondolat világirodalmi sorozat

ISBN 978 963 693 401 9
272 oldal, B/5, kartonált
3200 Ft
Megjelent